

Svarte svaner og historiske hendelser

Om det kjente ukjente og det ukjente kjente

Knut Samset

At alle svaner er hvite var en etablert sannhet gjennom århundrene. Den hvite svanen er et symbol på renhet, verdighet og jomfruelighet. Men det var bare til europeerne oppdaget Australia og lærte de at det finnes svarte svaner. Det var en sensasjon. Forekomsten av ett enkeltindivid var nok til å kaste om på en helt allmenngyldig forståelse av fenomenet svane. Det var alt som skulle til for å snu opp ned på det visste at vi visste. Det var nå blitt til det vi trodde at vi visste.

Svarte svaner

I dette spesielle tilfellet skjedde imidlertid det at en i ettertid konstaterte at den svarte svanen tilhørte samme art som de hvite. Fenomenet ble rasjonalisert ut fra en erkjennelse om at ikke alle svaner er helt hvite, det finnes grader av hvithet og avvik fra normen. Den svarte svanen kunne dermed forklares som et tilfelle av ekstremt avvik av hvithet blant svaner. Vitenskapelig erkjennelse med solid forankring i det empiriske var dermed fremdeles gyldig, og alle var fornøyd. Konklusjonen var at vi visste at vi visste.

Svarte svaner brukes som metafor for uventete hendelser som er vanskelige å forutsi, men som får store konsekvenser.

Fenomenet svarte svaner ble brukt i en bok av N.N. Taleb i 2007 som metafor for uventete hendelser som er vanskelige å forutsi, men som har store konsekvenser. Han hevder at slike hendelser til sammen spiller en langt større rolle i historien enn mer vanlige hendelser. Videre at et lite antall svarte svaner forklarer det meste som har skjedd i historien., i samfunnet, i økonomien, i det private, osv.

Uttrykket brukes om hendelser som:

1. kommer som en overraskelse
2. får store konsekvenser
3. i etterkant rasjonaliseres som noe en kunne eller burde ha forstått ville skje

Taleb regner mange av de store vitenskapelige oppdagelser, teknologiske gjennombrudd og historiske hendelser som svarte svaner. Internett, første verdenskrig, 11. september-angrepet på World Trade Center i New York 2001, og PCen nevnes som eksempler. Det samme gjelder åpenbart også for terroraksjonen den 22. juli 2011.

Taleb er opptatt av de negative hendelsene og hva man kan gjøre for å unngå svarte svaner. Ettersom det er snakk om overskridelser som i prinsippet ikke kan forutsies mener han at man må forsøke å forebygge ved å gjøre samfunnet, økonomien, etc. mer robust mot at negative hendelser skal oppstå, samt å bli bedre rustet til å dra nytte av positive hendelser. Han mener at den

.. modeller basert på ekstrapolering av eksisterende trender bare tar hensyn til det "kjente ukjente", men ikke til det "ukjente ukjente"

ustrukturerte tilfeldigheten vi finner i vår virkelighet likner den strukturerte tilfeldigheten en finner i spill. Men det betyr ikke at virkeligheten kan simuleres slik at vi kan forutsi svarte svaner. Han hevder at modeller basert på ekstrapolering av eksisterende trender bare tar hensyn til det “kjente ukjente”, men ikke til det “ukjente ukjente”.

Det kjente og det ukjente

Disse uttrykkene assosieres med USA's daværende forsvarsminister Donald Rumsfeld som i februar 2002 uttalte følgende til pressen, noe som er blitt mye sitert i ettertid:

“There are known knowns; these are things we know that we know.

We also know that there are known unknowns; that is to say, there are things that we know we do not know.

But there are also unknown unknowns – the ones we don't know we don't know.”

Utsagnet er retorisk brilliant og ble brukt for å (bort)forklare en meget dårlig begrunnelse for hvorfor USA gikk til angrep på Irak. Resonnementet var følgende:

1. Opprinnelig visste man det alle visste, nemlig at Saddam Hussein var i besittelse av og hadde brukt masseødeleggelsesvåpen, altså det *kjente kjente*.
2. Etter som letingen etter disse våpnene ikke ga resultater, beveget man seg over i den andre kategorien: det ble i økende grad klart at man visste at det var ting man ikke visste, eller det *kjente ukjente*.
3. Og til slutt unnskyldes det hele med at det er ting vi ikke vet at vi ikke vet. USA visste ikke at Irak ikke hadde store lagre av masseødeleggelsesvåpen, dvs. en tredje kategori her omtalt som det *ukjente ukjente*.

Forsvarsministeren ga med dette en komprimert beskrivelse av det som planleggere og beslutningstakere fyller arbeidsdagene sine med, nemlig å identifisere det ukjente og bruke dette som grunnlag for analyse og beslutninger, enten i form av faktiske opplysninger, estimerer eller sannsynligheter. Men beskrivelsen til Rumsfeld er ikke fullstendig. Som figuren nedenfor viser finnes det en fjerde kategori, nemlig det som kan betegnes som det *ukjente kjente*. I praksis viser det seg ofte at denne typen informasjon er vel så viktig som de tre andre kategoriene. Et eksempel fra Irakkriegen kan være overgrepene fra amerikanske styrker i Abu Ghraib-fengslet. Mange visste om disse men det hele var lenge ukjent for allmenheten. Man hadde derfor en tikkende bombe som

viste seg å trolig ha større virkning på folks oppfatning av USA's medvirkning i krigen enn de manglende bevisene på masseødeleggelsesvåpen. (Slavoj Žižek).

	Ja	1. Det kjente ukjente	2. Det kjente kjente
Har kunnskap	Nei	3. Det ukjente ukjente	4. Det ukjente kjente
		Nei	Ja
		Kunnskap finnes	

Det ukjente kjente

Betydningen av det ukjente kjente ser vi også ofte i tilretteleggingen og kvalitetssikringen av enkelte store norske investeringsprosjekter, om enn på en annen måte: Vesentlig kunnskap mangler eller legges ikke på bordet i analyser eller når beslutninger skal tas.

- Hvor mange av idrettslederne var klar over at kostnadsestimatet for Tromsø-OL var urealistisk lavt? Antakelig flere, men det var ikke i deres interesse å øke kostnadsestimatet. Det var viktigere å få garantien på plass. Dersom sluttkostnaden overskred estimatet regnet man vel med at det var Staten som ble sittende med regningen.
- I hvilken grad ble scenariene for moderne krigføring med smarte presisjonsvåpen fra mobile plattformer vurdert, før beslutningen om å anskaffe nye fregatter ble tatt? Dette var et kontroversielt prosjekt, og statsråden uttalte til pressen ved dåpen av den første at hun var glad det ikke var henne som var statsråd da beslutningen om fregatter ble tatt. Her var det stivhengigheten i Forsvaret som vant.
- I hvilken grad ble prognosene om befolkningsvekst lagt til grunn, da (over)dimensjoneringen av det som nå er St.Olavs Hospital i Trondheim ble bestemt? Det var sikkert mange som visste at man ikke hadde behov for å tredoble arealet, men igjen, en la til grunn at det var Staten som skulle betale. Så her forelå det også et såkalt perverst insentiv. Men så viste deg seg senere at Staten ikke ville ta hele regningen og opprettet regionale helseforetak, og det forandret premisene betydelig, men da var det for sent, mye var allerede bygget.

Det er mange eksempler på tilfeller der utfallet av analyse og beslutning kunne vært annerledes, dersom kjent men kontroversiell informasjon hadde kommet klarere frem på et tidligere tidspunkt i tidligfaseprosessen. Dette er blant annet dokumentert i Concept-rapport nr. 26 om tidligfaseprosessen i store offentlige investeringsprosjekter. (Whist og Christensen, 2011).

- For eksempel var det godt kjent at det ikke hadde vært alvorlige skipsulykker ved Stad siden 1970-tallet, slik at den primære begrunnelsen for å bygge en svær og meget kostbar skipstunnel ikke lengre er til stede.

- Det var godt kjent at behovet for lokale kontrollsentre for flytrafikken var dramatisk redusert på grunn av digitalisering og ny teknikk, før Avinor besluttet å bygge et nytt kontrolltårn på Værnes, som derfor aldri ble tatt i bruk etter intensjonen.
- Og Forsvaret var selvsagt klar over at landbaserte torpedoer mot skip var foreldet teknologi før man bygget Malangen torpedobatteri. Men det forstod politikerne i etterkant, og nedla hele anlegget en uke etter at det ble åpnet. Det finnes flere eksempler.

Vår oppgave som planleggere, politikere og forskere er ikke bare å bidra til at det ukjente blir kjent, men også og sørge for at det kjente ikke utelates eller tilsløres. Det siste er kanskje mer kontroversielt enn det første men burde altså være enklere å få til fordi informasjonen allerede finnes. Og jo tidligere man får frem denne informasjonen, desto større er sjansen for å få sortert vekk de dårligste prosjektideene og dermed spare samfunnet for store utgifter, og for en lang og kanskje bortkastet utredningsprosess.

Vår oppgave er ikke bare å bidra til at det ukjente blir kjent, men også og sørge for at det kjente ikke utelates eller tilsløres.

Kilder

Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*, Random House, 2007 and 2010, New York

Slavoj Žižek, What Donald Rumsfeld Doesn't Know that he Knows about Abu Ghraib, *In These Times*, May 2004

Erik Whist og Tom Christensen, *Politisk styring, local rasjonalitet og komplekse koalisjoner. Tidligfaseprosessen I store offentlige investeringsprosjekter*, Concept rapport nr. 26, NTNU, Trondheim 2011

Wikipedia.com om svarte svaner